

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Amerika Konsolosu Cesnola'nın Kıbrıs'taki Arkeolojik Çalışmaları

The American Consul Cesnola's Archaeological Activities in Cyprus

Sungur DOĞANÇAY^{a*}

^aDr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Diyarbakır / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8291-3775

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 2 Şubat 2022

Kabul tarihi: 22 Nisan 2022

Anahtar Kelimeler:

Louis Palma di Cesnola,
Kıbrıs,
Asar-ı Atika,
Eski eser kaçakçılığı,
Kültür varlığı,
Arkeolojik yağma

ARTICLE INFO

Article History:

Received February 2, 2022

Accepted April 22, 2022

Keywords:

Louis Palma di Cesnola,
Cyprus,
Historical Artifacts of Cyprus,
Antiquities trafficking,
Cultural property,
Archaeological looting in Cyprus

ÖZ

1865'te Kıbrıs'a Amerika konsolosluğuna atanmış olan Louis Palma di Cesnola, görev yerine gelmez bölgeyi tanımak için çalışmalara başladı. Ada hakkında yeterli malumat sahibi olduktan sonra arkeolojik kazılara başladı. İstanbul ve Kıbrıs'taki Amerikalı siyasilere destekleri sayesinde çalışmalarını her geçen gün arttırdı. Bu çalışmalar sonunda pek çok tarihi eseri gün yüzüne çıkardı. Her yıl firmanını yeniletmeyi başaran Cesnola bu sayede sorun yaşamadan çalışmalarını devam ettirdi. Fırsat buldukça Kıbrıs'ın kültür ve tabiat varlıklarını Avrupa'nın ve Amerika'nın muhtelif müzelerine gönderdi. Bunlar arasında en önemlileri New York'taki Metropolitan Müzesi, Londra'daki British Museum ve Paris'teki Louvre Müzesi'di. Çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki vesikalar, Cesnola'nın kendi eseri başta olmak üzere konu hakkında bilgi veren kaynaklardan istifade edilerek Cesnola'nın Kıbrıs'taki arkeolojik çalışmaları ve bu çalışmalarını sonunda bulduklarını harice kaçırmaması hakkında bilgi verildi.

ABSTRACT

Louis Palma di Cesnola, who appointed as a consul to Cyprus, started to acknowledge about the Island as soon as arrive there. He started archaeological work after he had knowledge about the Island. He worked more than one archaeological sites and got positive results under favour of American political representatives in İstanbul and Cyprus. He unearthed numerous historical artifacts. He renewed his firman (imperial order) every year and continued his work without having any difficulties. But he sent these artifacts some museums in The United States Of America and Europe. The most important ones of these museums were The Metropolitan Museum of Art (New York), The British Museum (London) and Musee du Louvre (Paris). In this Paper, the information was given about the archaeological work of Cesnola in Cyprus by using of first hand documents from Presidency of the Republic of Turkey, Directorate of State Archives and books and papers about this topic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sungurdogancay@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Louis Palma de Cesnola was born in Rivaloro Canavese near Turin. He served in the army of Duchy of Savoy. He attended in the Austrian War and Crimean War as a soldier. He left his country and went to The United States of America at the end of 1850 and build a military school. He attended a cavalry regiment in New York and became a colonel. He was wounded in the battle and captured. He was prisoned for 10 months. He released and returned to the army again. He was promoted to a brigadier general by the President of the United States of America Abraham Lincoln. President Lincoln appointed him as a consul of the USA in the Island of Cyprus. Then Cesnola sailed for Cyprus. After a long journey he arrived in Larnaca and inaugurated (1865). His duty as a consul was not difficult in the island. He firstly started to learn of the geography, the culture and life of the island. For this reason he traveled all around the island for about a year. The most important historic and strategic places for him were Paphos, Idalium, Golgoi, Curium, Citium and Amathus. Visiting these places was very enjoying and fruitfull for him. He learned the history of these places and was influenced by the historical artefacts in these ancient cities. Although he was not an archaeologist, he became interested in archaeology after a while. He started to follow archaeological developments in Europe especially in Italy. On the other hand he decided to build good relations up with the consuls, diplomatic representatives and commercial agents from different countries in the island. For instance British consul T. B. Sandwith, British R. Hamilton Lang who was the director of the Imperial Bank of Ottoman in Larnaca, French consuls Tiburce Colonna Ceccaldi and his brother George Colonna Ceccaldi. They were in archaeological activities in the ancient cities and had unearthed some historical artefacts as such statues, ceramics, vases, ornaments, glaswares, tablets which were so important to enlighten to the history of Cyprus. Although they were on the field before Cesnola, they did not make much progress. Because of he was affected by both the historic cities he saw and these archaeological activities he decided to be in archaeological activities in the island. His Friend from the USA Hiram Hitchcock was in connection with Cesnola in those days. Hitchcock was Cesnola's advisor, confidante, financial provider, marketer. Cesnola was supported by him during his post as a consul persistently. The United States of America and its diplomatic representatives in Constantinople also promoted him. The Ottoman State's military, economic and political difficulties made Cesnola's job easier. The other important thing which made the Cesnola's work easier was that there was not any comprehensive and protective law about cultural heritage and historical artefacts. He was inexperienced in archaeology while he was started to excavate. Yet he employed natives for excavations and succeeded to unearth lots of artefacts in every passing months. Even though the natives were not paid enough they obliged to work in the Cesnola's excavation fields. Because the condition of life was very hard and almost all the people were poor. Some local authorities were opposite to him for his work but they did not have enough power to stop him from excavation and exportation of goods. Moreover they were threatened by him. Being a consul of the USA, Russia and working for wealthy and famous museums from different countries was a great advantage for him. By using these advantages he started to export the artefacts he found to different countries. Both collectors and the representatives of museums from all around the World got in contact with him. The most famous of those museums were The Metropolitan Museum Of Art "The Met" (New York), The British Museum (London), Muse du Louvre (Paris), South Kensington Museum, Fitzwilliam Museum (Cambridge), Museum of Athents, Turin Museum (Italy), Nicholson Museum University of Sydney. After these negotiations lots of historical artefacts and cultural values were smuggled. Lots of them were sent to the Metropolitan Museum of Art in New York. When the consulate was closed by the USA he had to leave for New York in 1877. After a while his brother major Alessandro de Cesnola began to archaeological activities on behalf of The Metropolitan Museum of Art in Cyprus. But he was not lucky like his brother because the island was occupied by the British Empire and he was not allowed to work in the island. They claimed that Cesnola was not following the rules and was conducting illegal excavations. Finally he obliged to stop his excavations and left the island of Cyprus.

After a short time Louis Palma di Cesnola arrived to New York he became a first secretary of the Metropolitan Museum and then honored with a first director of the same museum. He held his duty until his death in 1904.

Giriş

Kıbrıs, tarih boyunca sahip olduğu jeo-stratejik konumu dolayısıyla pek çok yerleşim yeri ile etkileşim halindeydi. Bu yerler arasında Akdeniz'in doğusuna kıyısı olan ve günümüzde Lübnan, Suriye ve Filistin'in bulunduğu bölgeler, dünya tarihinde önemli yeri olan Mısır, Batıda Helen uygarlığı ve nihayet Anadolu kıyıları vardı. Bu etkileşim elbette Kıbrıs sanatına da yansdı ve bu alanda sayısız sanat eseri meydana geldi. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Kıbrıs'ta başlayan arkeolojik çalışmalar sonunda çıkarılan eski eserler sadece Kıbrıs Adası'nın değil aynı zamanda yukarıda zikredilen yerleşim yerlerinin tarihine de ışık tutar niteliktedir.

British Museum Oriental Antiquities'in 1866-1885 tarihleri arasında müdürlüğünü yapan Dr. Samuel Birch, Napolyon'un Mısır'ı istilası sırasında Fransız askerlerinin buldukları Reşit (Rosetta) Taşı Mısır için ne anlam ifade ediyorsa Kıbrıs'ta ortaya çıkarılan yazılı taşların da Kıbrıs için o kadar önemli olduğunu ifade etmiştir (Cesnola, 1884, s. 14).

Kıbrıs'ta arkeolojik anlamda ilk çalışmaların 1847'den itibaren başladığı bilinmektedir. Alman Dr. Ross ve Fransız Waddington burada çalışmalar yapan ilk bilim insanlarıydı. Bunları İngiliz R. Hamilton Lang, cont de Vogue ve nihayet General Louis Palma di Cesnola takip etti.

Yukarıda adı geçenlerin hepsi de arkeolojik kazılar sırasında tarihi eser bulmuş olmakla birlikte en önemli çalışmalar Cesnola tarafından yapıldı. Cesnola'nın sistematik kazıları, siyasiler ve ada halkı ile olan iyi ilişkileri, coğrafyayı kısa sürede öğrenmesi işini kolaylaştırdı ve bulduğu pek çok arkeolojik eseri Amerika ve Avrupa'ya kaçırdı (Cyprus Antiquities, 1881, s. 2; Eisenberg,, 2000, s. 24). Söz konusu eserlerin sergilendikleri yerler arasında New York Metropolitan Museum "The Met", Louvre ve British Museum'dan başka South Kensington Museum, Cambridge'deki Fitzwilliam Museum, Museum of Athens, Berlin, Boston, Torino, Monaco, Perugia, St. Germain, General Pitt-Rivers ve Sidney Üniversitesi Nicholson müzeleri sayılabilir (Myres, 1914, s. XIII; Gözübüyük, 1993, s.6).

Kıbrıs'a Konsolos Olarak Atanması ve İlk Faaliyetleri

Cesnola, Amerika'da bir askeri okul kurdu. İç Savaş patlak verince New York Dördüncü Alayında Albay rütbesiyle bu savaşa katıldı. 17 Haziran 1863'te yaralı olarak ele geçirildi ve Virginia Aldie'de Libby Hapishanesine konuldu. 1864'ün ilk aylarında serbest bırakıldı. Bu defa Tuğgeneral olarak yeniden savaşa dahil oldu. Cesnola'yı taltif ederek general rütbesi veren Amerika Başkanı Abraham Lincoln 15 Nisan 1865'te öldürülmesinden birkaç gün evvel Cesnola'yı Kıbrıs'a Amerika Konsolosu olarak atadı. Amerika, işlerini yürütecek kişiler bulmakta sıkıntı yaşayınca farklı uyrukları da istihdam edebiliyordu. Ticaretinin Kıbrıs'ta kesintiye uğramaması için Cesnola'yı bu göreve getirdi. Amerikan konsolosluğu sırasında bir dönem Rusya, Avusturya ve Yunanistan konsolosluğu görevini de üstlendi. Böylece General Cesnola yeni bir coğrafyayı tanıma ve arkeolojik çalışma yapma imkanı bulmuş oldu (Eisenberg, 2000, s. 24; Gözübüyük, 1993, s. 8; Çelik, 2021, s.270; <http://www.ottomanlands.com/sites/default/files/pdf/Allenessay>).

Kıbrıs'taki konsolosluk görevi pek de ağır değildi. Öncelikli vazifelerinden birisi buradaki Türk ahaliyi kendisinin zararsız biri olduğuna ikna etmektir. Bunu başarınca sahaya yönelmesi ve kazılar için etrafına insan toplaması oldukça kolay oldu. Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde olduğu gibi Kıbrıs ahalsinin tarihi eserlerden anladığı daha çok defne avcılığından

öteye geçmiyordu¹. Buradan Avrupa'ya ahalinin de dahil olduğu tarihi eser kaçakçılığı trafiği vardı. Avrupalı temsilcilerin ise bu trafiği engellemeye niyetleri yoktu. Çünkü bu kaçakçılıkta kendileri de yer alıyorlardı. Mesela İngiliz konsolos T.B. Sandwith 1865-1868 yılları arasında Kıbrıs'ta arkeolojik çalışmalar yapmıştı. Osmanlı Bankası direktörü Lang onu takip eden bir başka önemli İngiliz temsilciydi. Bu kişi Londra ve Glasgow müzelerine önemli eserler ulaştıran kişiydi. Fransız konsolos Tiburce Colonna Ceccaldi 1865-1869 yılları arasında burada kazılar yapmıştı. Kardeşi Georges Colonna Ceccaldi de arkeolojik çalışmaları ve yazıları ile bilinen birisiydi. Kıbrıs'ın abidelerini anlatan bir makalesi yayınlandı. Bunlar Cesnola'yı etkileyen ve hatta yol gösteren örneklerdi. Cesnola'nın Amerikan konsolosu olarak atanmasından sonra George Colonna Ceccaldi ile aralarında arkadaşlık gelişti ve Ceccaldi, Kıbrıs'ı sık sık ziyaret ederek Cesnola'nın koleksiyonunu görme fırsatı buldu. Bu koleksiyonu da anlatan bir çalışması Ceccaldi'nin 1879'da ölümünden sonra yayınlandı (1882) (Marangou, 2000, s. 53; Gözübüyük, 1993, s. 6-7).

Cesnola oldukça meşakkatli ve yorucu geçen bir yıllık çalışmanın sonucunda Kıbrıs'ın hem topoğrafik hem de beşeri durumu hakkında tafsilatlı bilgilere ulaştı. Anna Marangou, Cesnola'nın bir asker olduğunu arkeoloji alanında bilgilerinin sığ olduğunu ifade eder (Marangou, 2000, s. 24). İlk dönemlerde arkeoloji alanında oldukça acemiydi. Fakat bu dönemde zaten dünyada da günümüzdeki gibi sistematik çalışmalar yürütüldüğü söylenemezdi (Myres, 1909, s. XIII). Genellikle kazıya başlamadan evvel belirlenen noktada sondaj yapılır ve neticeye göre kazıya başlanır ya da kazıdan vazgeçilirdi (Tanyeri-Erdemir, 2007, s. 71-72). Cesnola, bununla yetinmeyerek modern tekniği öğrenmeye ve sahaya yansıtmaya gayret etti. Bu bakımdan kendisinin arkeolojik çalışmaları Kıbrıs'ta sistematik ve modern arkeolojinin ilk örneğini teşkil eder (Ulbrich, 2001, s. 97).

Larnaka'da kazılara başlayan Cesnola 200 binden fazla mezar ve iki tapınak buldu. Kıbrıs'ta hüküm süren İdalyon Şehir Krallığının tarihini gün yüzüne çıkaran ilk kişi Cesnola oldu. Fransız Melchior de Vogue 1862'de bu siteyi ziyaret etmiş fakat orada yaptıklarının bir kaydını tutmamıştı. Cesnola ise burada 1865'ten 1876'ya kadar kazılar yaptı ve köylülerden aldığı bilgilerden de istifade ile pek çok eseri gün yüzüne çıkarmayı başardı (Gaber, 2008, s. 52-53; Edbury, 1998, s. 15; Eldem, 2013, s. 30). Antik çağlarda hüküm süren Curium medeniyetinden kalma pek çok tarihi eser, bundan başka Fenikeliler, Yunanlar, Asurlar dönemine ait tarihi kıymeti olan ve Kıbrıs tarihinde önemli yer tutan vazolar, büstler, heykeller, altın gümüş ve bronz eşyalar, yazılı levhalar, lahitler, çanak çömlekler vardı (Cesnola, 1882, s. 5; Lightfood, s. 18; Çelik, 2021, s. 270-271). Rum yazar Despina Pillides

...General Cesnola ve kardeşi Alessandro Cesnola'nın faaliyetlerinin Kıbrıs hakkındaki bilimsel araştırmaların başlamasından daha erken bir döneme denk geldiğini gerek kazılar gerek satın alma yoluyla ele geçirdikleri ve Amerika'ya ihraç ettikleri eserlerin Amerikalı arkeologların Kıbrıs'a ulaşmasından evvel olduğunu ve Kıbrıs'ın tarihinin aydınlatılmasına bu manada katkıları olduğu...

Yorumunu yapar (Pillides, 2008, s. 6).

Cesnola, Kıbrıs'ın tarihi zenginlikleri ve burada kazılara nasıl başladığını şöyle ifade

¹ Ahmet Mumcu Osmanlı Devleti'nde eski eserlere duyulan derin ilgisizliği şu iki örnekle verir: 1850-1859 yıllarında Anadolu'yu boydan boya dolaşan meşhur oryantalist D. A. Mortman, köylülerin pek değerli ve çeşitli antik eserleri türlü önemsiz amaçlarla kırdığını görür. Engel olmak istedikçe hep aynı cevapla karşılaşır: <bu taşlar işe yaramaz>. 1313/1895-1896 yılında Ergani'de, 1315'te Bağdat'ta Dicle Nehri'nde bulunan pek değerli Osmanlı ve Abbasi altın sikkeleri Maliye Nezareti'nce <müzayaka-i hazine> gerekçesi ile eritilmek istenmiş ancak Osman Hamdi Bey'in Sadrazam Halil Paşa'ya ricaları üzerine baha biçilemez tarihi değeri olan bu define kurtarılabildi (Mumcu, 1969, s. 45).

eder:

Dali (Lefkoşa yakınlarında küçük bir yerleşim yeri)'ye gelişimizin ertesi günü köylü Hacı Jorghi'nin heykel kalıntılarını bulduğu yeri ziyaret ettim. Bazı köylüler tarafından bir yıl evvel yapılan kazılar sonunda bulunan bir mabede ulaştım. Burada çömlekten yapılmış vazolar bulmuş ve oynamaları için çocuklarına vermişlerdi. Kadı'dan korktukları için kazılara devam edememişlerdi. Burasını yeniden kazıdım ve antik dönemlere ait iki büyük vazoyu buldum. İki haftalık çalışmalarım sonunda önemli bulgulara ulaştım. Bundan sonra İstanbul'daki siyasi temsilcimiz Edward Joy Morris'e burada çalışmak istediğimi bildirdim. Siyasi nüfuzunu kullanarak benim otoritemde yapılacak kazılar için ferman aldı. Siyasi temsilcimiz İstanbul'da kaldığı süre boyunca bu ferman mütemadiyen yenilendi. Bu benim için bir şanstı (Cesnola, 1877, s. 65).

Amerika'nın İstanbul'daki siyasi temsilcisinin Kıbrıs'taki kazılara olan desteği devam etti. Çünkü Cesnola kazıları ısrarla ve başarılı bir şekilde devam ettiriyordu. "*Muhteşem arkadaşım*" diye nitelediği Amerikalı temsilci George H. Baker hafriyat fermanı alması için yardımlarını esirgemiyordu. Bu nedenle de Cesnola kendisine müteşekkik olduğunu bildiriyordu. Baker mektubunda: *Sevgili general görüyorum ki açtığınız delikler yüzünden günün birinde Adayı batıracaksınız. Lütfen konsolosluktaki arşiv belgelerini muhafaza edin.* demişti (Cesnola, 1877, s. 65; Ayrıca bkz; BOA, HR.İD 1444/34).

Konsolos, çalışmaları için finansal olarak New York Metropolitan Müzesi tarafından destekleniyordu. Maddi anlamda sıkıntıya düşmemesi ve ödemelerin düzenli yapılabilmesi için en büyük desteği verenlerden birisi aynı müzenin direktörü Edwin H. Lawrence idi (Eisenberg, 2000, s. 24). Hatta Cesnola ile bu müzesinin gelişmesinde ve dünya çapında üne kavuşmasında önemli payı bulunduğu için Kıbrıs'tan buraya ulaşan eserlerin bulunduğu koleksiyona Lawrence-Cesnola Koleksiyonu adı verildi.

Akıl danışmanı, finansal destekçisi, Kıbrıs'tan Amerika'ya ulaşan eserleri karşılayan ve bunların tanıtımını yapan pazarlamacısı, adına kontratları imzalayan resmi vekili, müzayedelerde tam yetkili temsilcisi, yakın dostu madenci Hiram Hitchcock'tu. Hitchcock fırsat buldukça Cesnola koleksiyonu hakkında makaleler kaleme alıyor ve bunu yüksek tirajlı gazeteler ve dergilerde yayımlıyor, konferanslar veriyordu. Mali işlerde pek iyi olmayan generale bu hususta da danışmanlık yapıyordu (Marangou, 2000, s. 79-80; Eisenberg, 2000, s. 24; Çelik, 2021, s. 277).

Kendi ailesinden başka eşinin ailesini de düşünmek zorunda kalan general muhtelif zamanlarda onlara maddi yardımlarda bulunuyordu. Müzayedelerden elde ettiği paralardan elde ettiği gelirin bir kısmını yine bu aile için ayırmak zorunda kalabiliyordu. Eserlerin satışından evvel Hitchcock ile müzakere ederken British Museum yerine Metropolitan Müzesini tercih etmesine gerekçe olarak bu müzenin kendisine 10 yıllık süre için ödeme yapmasını ve bu sayede eşinin ailesinin ekonomik taleplerini karşılayabilmesini gerekçe göstermişti. Cesnola arkeologdan ziyade tacir gibiydi. Adadan ihraç ettikleri kendisi için kültürel ve tarihi eserler değil ekonomik değeri olan emtiyaydı. Şöyle ki Boston'a gitmek üzere Kıbrıs'tan kalkan tarihi eser yüklü geminin battığı haberini Hitchcock'a verirken *mühim olan kültürel kayıplardan ziyade bunların sigortasız olması* diyordu (Marangou, 2000, s. 129, 132, 133).

Cesnola'nın Amerika'ya döndükten sonra Metropolitan Müzesi'nin birinci sekreteri ve akabinde müdürü olmasında yine Hitchcock doğrudan etkiliydi. Cesnola ve Hitchcock arasında gelip giden 200 mektup bu yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır (Marangou, 2000, s. 79-80).

Bir başka destek ise Rum Dimitrios Pierides idi. Kıbrıs arkeolojisine ilgi duyan konsolos, arkeolog, seyyah, diplomat hemen herkes Pierides'in evine muhakkak uğrardı. Pierides, Kıbrıs tarihi ve kültürü hakkında bilgi sahibi bir bilim insanıydı ve bu husus hakkında bilgisini paylaşıyor ve eserlerin harice nakledilmesinde yardımlarını esirgemiyordu. Siyasi atmosfer de buna imkan sağlayınca Kıbrıs'ta tarihi eser yağması kaçınılmaz oluyordu. Cesnola

da Pierides'ten bu hususta destek görmüştü (Marangou, 2000, s. 35).

Cesnola'nın arkeoloji bilimini öğrenmek ve öğrendiklerini kısa sürede sahaya yansıtmak için gösterdiği gayret, kendisine siyasilerin desteği ve aynı müzenin finansörlüğünü üstlenmesi Kıbrıs'ta sistematik kazıların ve kaçakçılığın başlamasına olanak sağladı. Zira eski eser kaçakçılığı, *bir toplumun doğal ve kültürel mirası niteliğindeki kültür ve tabiat varlıklarının bilimsel amaç ve yöntemler kullanılmaksızın kaçak kazılar veya soygunlar gerçekleştirerek ele geçirilmesi ve ticarî bir meta olarak yurt içinde ve yurt dışında pazarlanması veya bundan çıkar sağlanması* şeklinde tanımlanmaktadır (Muşmal, 2009, s. 65). Cesnola'nın arkeolojik çalışma adı altında yaptığı faaliyetler daha çok yukarıda verilen tanıma uymaktadır. Konsolos, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askerî, siyasî, ekonomik sorunlardan istifade ederek ve konsoloslukunu yürüttüğü Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasi ağırlığını da arkasına alarak kazılarını sistematik bir hale getirdi ve çoğuncası ahlakî değerleri göz ardı ederek bulduklarını özellikle Amerika'ya ihraç etmek hususunda daha cüretkar davranmaya başladı.

Oysa Osmanlı devlet adamları konsolosun asli görevinin konsolosluk vazifesini yürüttüğü ülkenin ticari meselelerini takip etmek ve kendi vatandaşlarının işlerini ahidnamede belirlenen şartlara uygun olarak takip etmek olarak tanımlamaktaydılar. Bunlar ise doğum, nikah, ölüm ve pasaport işlemleri vs. sayılabilir. Oysa konsolosların bilhassa 19. yüzyıldan itibaren bu vazife ile sınırlı kalmadıkları, misyonerlikten jurnalciliğe insan kaçakçılığından çalışmanın da konusunu teşkil eden tarihi eser araştırmaları ve bunların ihracına kadar pek çok işle iştigal oldukları Osmanlı arşiv vesikaları takip edildiği takdirde müşahade edilebilir (Çoruh, 2017, s. 333; Erdönmez, 2011, s. 95).

Oysa Marangou, Türk otoriteleri ve yerel halkın baskıları dolayısıyla 1878'e kadar Kıbrıs'ta arkeoloji ile ilgili bilgilerin sabit kaldığını, gazetelerin sustuğunu ifade etmektedir (Marangou, 2000, s. 24). Bunun gerekçesi ise Marangou'nun Osmanlı arşiv vesikalarına ulaşmaması ve dönemin gazetelerini takip etmemesidir. Zira 1872'de Müze-i Hümayûn'un başına getirilen Avusturya Lisesi müdürü Dr. Philipp Anton Dethier'nin 1874'te Kıbrıs'a giderek Cesnola ile müzakere, münakaşa ve mücadelesinin sonunda 88 sandık tarihi eseri İstanbul'a getirtmesi dönemin arşiv vesikalarında ve gazetelerinde yer bulmuştu (Gürsoy, 2007, s. 115).

Sistematik Kazılar ve İhracat

Yukarıda da ifade edildiği gibi Cesnola, Kıbrıs'a geldikten sonra bölgeyi, bölge insanını tanımış, tarihi yerlerin tespitini yapmış fakat arkeoloji alanında bilgi sahibi olmadığı için profesyonelce çalışmalar yürütememişti. İlerleyen zamanlarda yabancı devletlerin buradaki temsilcileri ile temaslarını arttırmış ve arkeoloji ile ilgili önemli bilgiler edinmişti. Avrupa'daki arkeolojik faaliyetleri takip eden Cesnola, anavatanı İtalya'daki bilimsel çalışmalar hakkında da malumat sahibi olmuştu. Bu hususta İtalya'nın kuzeyinde önemli çalışmalar yapıyordu (Myres, 1909, s. XIII). Arkeolojiye ilgisi her geçen gün artan Cesnola, daha planlı ve sistematik çalışmalar yapmaya karar verdi ve kurduğu ekiplerin sayısını arttırarak işe başladı. Kısa süre sonra ekiplerde çalışanların ve kazı alanlarının sayısı arttı. Akabinde ümit verici gelişmeler olmaya başladı. Beklemediği oranda eserin gün yüzüne çıktığını görünce azmi daha da arttı².

² Cesnola'nın antik Curium şehrinin harabelerindeki ilk araştırmalarından birini şöyle anlatır: *...Curium Harabelerini ziyaret ettiğimde üzerinde biten çalılar yüzünden neredeyse görünmez hale gelen ve dar, karanlık çukurlara düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldım. Yaklaşık 40 fit derinliğindeki çukura bir işçiyi indirdik. Engerek*

Bu gelişmeler Cesnola'yı mutlu etse de bundan rahatsızlık duyanlar da vardı ve bunların sayıları peyderpey artıyordu. En çok muhalefet edenler arasında Dali'deki imam ve kadıydı. Bu kişilerin halk nazarında nüfuzları bir hayli fazlaydı. Bu nedenle toplumu yönlendirebiliyorlardı. Cesnola'nın ifadesine göre bu kişiler kendisini uzaktan takip ediyor, İstanbul'a şikayet mektupları yazıyorlardı. Yine Cesnola'nın ifadesiyle hoca, camisinde cemaate: *...eğer kazılarda yer almazlarsa cennette kendilerini hurilerin beklediğini... vaaz ediyordu. Tabii Cesnola amele bulmakta pek sıkıntı çekmedi. Çünkü ada halkının ekonomik durumu iyi sayılmazdı. Kadı ve imamın tüm çabalarına karşın Cesnola'nın kazılarına katılıyorlardı (Cyprus, 1877, s. 79).*

Cesnola, kadı ve imamın kazılardan duydukları rahatsızlık ve müdahaleleri ile ilgili bir anısını şöyle anlatır:

Kazılarda gündelikçiler de çalışıyorlardı. Bir gün kazıdan dönerlerken kadı ve imama rastlamışlar. Sepetlerdeki kafataslarının konsoloshaneye götürüldüğünü öğrenince hiddetlenmişler. Benim için çalıştıklarını ispat edemeyince derdest edilmişler. Ertesi gün Vali Said Paşa ile görüştüm. Kadı ve İmam da görüşmede yer alıyorlardı. İddiaların aksine Müslümanlara saygısızlık etmediğimi, buluntuların (Hz) Muhammed'den önce yaşamış insanlara ait olduğunu ifade edince Paşa samimi duygularını ifade ederek ayrıldı. Duyduğuma göre her ikisini sonuçları kötü olacak meseleler ortaya çıkarmakla suçlamış ve azarlamış (Cesnola, 1877, s. 79-80).

Ktima (Baf şehrinde bir yer)'da yaşayan ve Cesnola'nın fanatik olarak nitelediği Türkler kendisine "*şeytan*" lakabını takmışlardı. Bundan başka 1869'da adamlarının kazı yapmasına mani olmaya çalışan Türklerden birisinin kendisine hakaret içeren sözüne içerlediği için Türk otoriteleri ile bizzat görüşüp eğer bu kişilere ceza verilmezse kendilerinin de zarar göreceğini iletmış ve neticede hakaret edenler mahkum edilmişti (Cesnola, s. 220-222; Dinç, 2019, s. 449).

Osmanlı Devleti'nde eski eser aranması ve bunların ihracı hususunda 1869'a kadar dikkate değer bir kanun ya da nizamname yoktu. Ahmet Mumcu *...eski eserler hukuku Türkler için alışılmamış bir kavram belirtmektedir. Halbuki özellikle batı hukuklarında bu kavram yerleşmiş ve oldukça iyi incelenmiştir...* tespitinde bulunur (Mumcu, 1969, s. 45).

Hüseyin Karaduman da *...1869 tarihli asar-ı atika Nizamnamesinden önce, eski eserlerin hukuki durumları fıkıh esaslarına göre düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra 1858 tarihli ceza kanunnamesinde ve emirnamelerde konuya ilişkin düzenlemeler göze çarpmaktadır. Ancak tüm bu düzenlemeler yeterli olmamış, eski eserlerin korunması da ön planda tutulamamıştır...* yorumunda bulunur (Karaduman, 2005, s. 74).

Nitekim 09.08.1858 tarihli ceza kanunnamesinin 133. hükmü *Hayrat-ı şerife ve tezyinat-ı beldeden olan ebniye ve âsâr-ı mevzu'a-yı hedm ve tahrib veyahut bazı mahallerini kırıp rahnedar eden ve cevami .... ve seyir yerlerinde ve esvak ve meydanlardaki ağaçları kat' ve telef eyleyen olur ise zararları tazmin ettirildikten sonra bir aydan bir seneye kadar habs ile mücazat olunur ve bir Mecidiye altunundan on Mecidiye altununa kadar ceza-yı nakdi alınır* demektedir ve sadece kutsal ve anıtsal yapılara girişilecek tecavüzleri cezalandırmaktaydı lakin araştırma ve kaçakçılığı önleyici mahiyette değildi (Düstur 1279 (1863), TTK Kütüphanesi, Kayıt No: 1731, Yer No: A 918).

Cesnola da dahil olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinden Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde bulunan antik şehirler ya da harabelerde çoğu zaman yağma niteliği taşıyan çalışmalar sonucu ele geçirilen eserlerin ihracı önemli boyutlara ulaştı. Bu faaliyetler ve

kaçakçılığın artarak devam etmesi Osmanlı devlet adamlarını önlemler almaya yöneltti ve eski eserlerin yasa dışı ihracını yasaklayan ilk nizamname 13.02.1869 tarihinde yayınlandı (Pillides, 2008, s.6; Stanley-Price, 2001, s. 269-270; Nizamname için bkz: Takvim-i Vekayi Gazetesi, 1 Zilkade (Cumaertesi)1285-1 Şubat 1284 (M. 13.02.1869) tarihli nüshası; Nizamnamenin tahlili ve sadeleştirilmiş hali için ayrıca bkz: Mumcu, 1969, s. 69; Karaduman, 2005, s. 80-92).

Aynı yıl içerisinde asar-ı atika ve müze işleri de Maarif Nezareti'ne bağlandı. Bu nizamnamede Osmanlı topraklarında külliyetli miktarda tarihi kıymeti bir hayli fazla olan eserlerin mevcut olduğu, bu nedenle bu ilme vâkıf olanlar tarafından ilgilenilmesi ve müzelerde saklanması gerektiği, yurtdışına çıkarılmasına mani olunmasına yönelik politikalar geliştirilmesi gerektiği belirtiliyordu. Bu tarihten itibaren eskiye nispetle daha korumacı tutum izlenmeye başlanılmıştır. Lakin bunun da yeterli olmadığını belirtmek gerekir. Dahası 1874 nizamnamesinin de henüz bu hususta yeterli olmadığı anlaşılmıştır (Gürsoy, 2007, s. 111-113; Stanley-Price, 2001, s. 270-271).

Cesnola'nın yaptığı kazılar kısa süre sonra diğer yabancılar tarafından duyuldu ve hem sahaya inerek kazılara başladılar hem de serbest çalışan kazıcıların çıkardıkları eserleri yüksek fiyatlar vererek ele geçirdiler. Fransız konsolos George Colonna Ceccaldi ve İngiliz Konsolos Lang, hafriyat için kendisi ile adeta mücadeleye tutuşmuşlardı. Oysa Cesnola henüz adaya gelmeden bu kişiler buradaydılar. Cesnola'nın en ciddi rakibi ise Lang idi. Lang Larnaka'daki Osmanlı Bankası'nın yöneticisiydi (Cesnola, 1877, s. 82; Marangou, 2000 s. 44,46; Eisenberg, 2000, s. 24). Lang aynı zamanda bölgede nispeten de olsa sevilen birisiydi. Çünkü bu bankanın Larnaka'ya gelmesinde büyük katkısı olmuştu. Buna rağmen hepsi de Cesnola'nın gölgesinde kalmaktan kurtulamadılar.

Cesnola Kıbrıs'taki kazılarının üçüncü yılında on binden fazla mabet, sayısız vazo ve obje çıkardı (Cesnola, 1877, s. 83; BOA, İ.HR., 238/14160). Larnaka'da bir ev ve onun yanında bulunan arsayı satın alarak buraya depolar inşa ettirdi. Eski eserleri bu depolarda muhafaza eden konsolos, koleksiyonunu pazarlamak için içlerinden en önemlilerinin fotoğraflarını çekerek Paris, St Petersburg ve Londra'ya gönderdi. Nihayet gönderdiği fotoğraflar III. Napoleon'un ilgisini çekti (1870). Napoleon, koleksiyonun tamamını alıp Louvre Müzesine hediye etmek istiyordu. Bunların satılması için Wilhelm Froehner bir müzayede düzenledi. Lakin Fransa ile Prusya arasında Sedan Savaşı başlayınca satış gerçekleşmedi. Koleksiyonun önemli müşterileri arasında St Petersburg'daki Harmitage Museum da vardı. Cesnola aynı zamanda Rusya'nın Kıbrıs Konsolosu olan Cesnola ile Haziran 1870'te Hermitage Museum'un temsilcisi Johannes Doell arasında mülakat ve pazarlık başladı. Bu mülakat ve pazarlık yaklaşık 8 hafta sürdü. Bu süre içerisinde Doell, Cesnola Koleksiyonunun bir kataloğunu da çıkardı. Doell, koleksiyon hakkında Hermitage müzesine olumlu rapor sununca Ruslar tüm koleksiyon için 148.000 Ruble teklif ettiler. Taraflar anlaşta fakat Ruslar sonradan karar değiştirerek sadece altın objelerden bir kısmına müşteri oldular ve bunlara 3000 Ruble önerdiler. Cesnola bu teklifi reddetti (Marangou, 2000, s. 197-198; Çelik, 2021, 273-275). Rusya'nın ekonomik zorluklar içinde olması ve Avrupa'da değişen siyasi denge ve sınırları menfaatine uygun hale getirmek için askeri harcamalara ağırlık vermesi de etkiliydi.

İngiltere'deki siyasi partiler de bulduklarını İngiltere'ye göndermesi için Cesnola'yı teşvik ettiler. Nitekim başta British Museum olmak üzere pek çok eser adanın muhtelif müzelerine nakledildi (Cesnola, 1877, s. 170). Bundan başka bazı eserler de bağımsız olarak çalışanlar tarafından gemilere yüklenerek Avrupa'nın diğer ülkelerine olduğu gibi İngiltere'ye özellikle British Museum'a satıldılar (Cesnola, 1877, s. 95). Bunlar günümüzde aynı müzenin 72 numaralı odasında sergilenmektedir (<https://www.britishmuseum.org/collection/galleries/ancient-cyprus>).

Bundan önce de ifade edildiği üzere Cesnola'nın arkeolojik çalışmalarına ve

bulduklarını ihraç etmesine karşı İstanbul ve Kıbrıs'ta ciddi bir muhalefet vardı. Buna rağmen Cesnola öyle ya da böyle kazılarına devam etti ve bulduklarını ihraç etmek için çaba sarf etti (Dinç, 2019, s. 447). Nihayet bu çalışmaları sonuçlarını verdi ve ihracata başladı. Kıbrıs Valisi Said Paşa ile bir konuşmasında, vali fermanında yazılı olmadığı için eserleri ihraç etmesine müsaade etmeyeceğini söyleyince, Cesnola da *eğer bulduklarımı ihraç etmeyeceksem neden kazı yapıyorum? Hangi koşullar altında ihraç edebilirim?* sorularını yöneltti. Vali de *hiçbir koşulda* cevabını verdi (Cesnola, 1877, 171). Valinin bu cevabı vermesindeki gerekçe 1869 tarihli Asar-ı atika Nizamnamesinin İkinci Maddesiydi. Bu maddede, *Memâlik-i Şâhânedede mahzur görülmiyen mahallerde ruhsat ile hafriyat yapan eşhâsın bu hafriyatda bulunduğu antika eşyânın memâlik-i ecnebiyeye ihrâcı kat'iyen memnû'dur* denilmekteydi ve vali de Cesnola'nın buna riayet etmediğinin idrakındaydı. Bu hususta Babıalı'ye şikayetlerde bulunuyordu. Buna rağmen konsolos, Kıbrıs ve Babıalı'deki Amerikan nüfuzundan faydalanarak zararlı faaliyetlerini sürdürdü (Barker and Merrillees, 2017, s. 51). Çünkü aynı nizamnamenin Dördüncü Maddesinde *her nev' antik meskûkâtın hârice gönderilmesi sûreti ittihaz olunacak memnû'iyetden müstesnâ tutulacaktır* ifadesi yer alıyordu. Yedi maddeden oluşan bu nizamname Osmanlı Devleti sınırları dahilinde usulsüz kazı yapılmasını ve bunların ihracını engelleyecek yeterlilikte değildi. Maddeler doğrudan doğruya birbirleri ile çelişiyordu (Takvim-i Vekayi Gazetesi, 1 Zilkade (Cumaertesi)1285-1 Şubat 1284 (M. 13.02.1869)).

Amerika Konsolosu, kendisine verilen fermanında ve nizamnamede belirtilen şartlara riayet ederek çalıştığını, belirlenen taksimata uygun hareket ettiğini fakat Dersaadet'in ilgili memurlarının gayri kanuni davrandıklarını iddia ediyordu. Kaleme aldığı eserinde bu duruma temas ederek Devlet-i Aliyye'ye vermesi gereken iki sandık eserin İstanbul'a ulaşmaması ile ilgili Takımadalar Valisi Kayserili Mehmet Paşa'yı suçluyordu. Eserlerin müzeye teslimi hususunda teminat verdiği halde konutunun bulunduğu Çanakkale Boğazı'na kadar giden eserlerin öteye geçemediğini, zaten müzeye ulaştırılsa büyük şaşkınlık yaşayacağını çünkü antikacılara satıldığını, Amerika'nın siyasi temsilcisi ve Müze-i Hümâyûn Müdürü Dr. Philipp Anton Dethier ile Müze-i Hümâyûn'u ziyareti sırasında gönderdiği eserleri burada göremediğini iddia ediyordu (Cesnola, 1877, 172-173).

Bulduklarının yarısını vermeyi taahhüt ettiği halde bunu yerine getirmemesine gerekçe olarak Osmanlı Devleti'nin asar-ı atika nizamnamesinde böyle bir maddenin olmamasını göstermiştir (BOA. HR. İD.. 1444/28).

İlk Asar-ı Atika nizamnamesi 1869'da çıkarılmakla birlikte Cesnola'nın da ifadesini tersinden okuduğumuzda bu nizamname Osmanlı Devleti'nin menfaatini gözetecek yeterlilikte değildi. Dahası kaçakçılığı tam anlamıyla men edecek nitelikte değildi. Bu ancak Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn müdürü olmasından sonra yani *Memâlik-i Osmâniyye'de zuhûr eden âsâr-ı atıkanın diyâr-ı ecnebiyyeye nakl ve ihrâcı kat'iyen memnû'dur* maddesini ihtiva eden 21.02.1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesiyle mümkün olabilmiştir (BOA. HH.d. 25145; Muşmal, 2009, s. 68).

Cesnola, mevcut 1869 Asar-ı Atika Nizamnamesinin bu hususta elini kuvvetlendirdiğini biliyordu. Mesela kendisine bahşedilen fermanında ifade edilen yükümlülük çerçevesinde iki sandık eseri müzeye gönderdiğini ve şartı yerine getirdiğini bildirmiş ama ne kadar eseri gün yüzüne çıkardığını, iki sandığın bulduklarının ne kadarına tekabül ettiğini söylememiştir. Ayrıca kazı yaptığı alanları ederinden daha fazla ücret ödeyerek aldığını ve bulduklarının da kendisine ait olduğunu ifade etmiştir (BOA.HR.İD.. 1444/28).

Burada Amerikan Hariciyesine yazdığı 25 Kasım 1871 tarihli raporunda da belirttiği gibi İstanbul'daki siyasi temsilci Baker'ın yardımları ile Kıbrıs'ta avantajlı konuma geldiğini, bu sayede bulunduğu eserleri gemilere yükleyerek ve teftiş ettirmeden buradan nasıl

uzaklaştırdığını unutmamak gerekir³. Nihayet Cesnola Kıbrıs'taki Fransız Kont de Vogue de Toit, Kont de Maricort'un yüzlerce sandık eski eseri Louvre Müzesine göndermelerini, İtalyan konsolosun kendisiyle aynı dönemde yaptıkları kazılar sonunda bulduklarını devlete pay vermeden adadan uzaklaştırdığını kendi usulsüzlüklerine gerekçe göstermektedir. Halbuki suimisal emsal teşkil edemeyeceği için bu gerekçeleri kendisinin adadaki arkeolojik yağmasına asla meşruiyet kazandıramaz. Bilindiği gibi bu dönem siyasi ve askeri çalkantıların, ekonomik darlığın zirve yaptığı bir dönemdir. Bir de Osmanlı Devleti'nde tarihi eserlere verilen önem yüzeysel olup arkeolojik kazılardan anlaşılan-Goold, Philipp Anton Dethier, Osman Hamdi Bey ve bir kısım devlet adamı ve arkeoloğu hariç tutarsak-define avcılığıdır⁴. Böyle bir ortamda Fransızların, İtalyanların ve diğerlerinin de yağmaya girişmeleri gayet mümkündür. Düzensizlik bazı zümreler için düzen olabilir ve bu düzensizlikten menfaat temin edebilirler. Bu sadece Osmanlı Devleti'ne mahsus bir durum değil fakat pek çok devlet için de geçerlidir. Lakin bu hal Cesnola'yı haklı çıkarmadığı gibi fırsatçı olduğunu da gizlemez.

Cesnola, raporunun son kısmında Osmanlı devlet adamlarının kendisini negatif ayrımcılığa tabi tuttuklarını yazmıştır. Bu ifadesine karşılık olarak ise kazı yaptığı alanın genişliğini, bulduklarını gemilerle harice nasıl naklettiğini, bu dönemde Kıbrıs'tan kaçırılan eski eserler söz konusu olunca derhal kendisinin akla geldiğini fermanlarda belirtilen paylaşım esaslarına fırsat buldukça riayet etmediğini nazarı itibara almak gerekir (BOA. HR. İD.. 1444/28; BOA. HR.MKT 854/41; Dinç, 2019, s. 449).

Amerikan sefaretı Kıbrıs Adası'ndan çıkarılan eserlerin Metropolitan Müzesine de gönderildiğinden Cesnola'nın kazı yapmasına dair izin uzatılmasını talep etti. Sefaretin bu talebi üzerine Hariciye Nezareti konsolosun suiistimalini gerekçe göstererek bu süreyi uzatmak istemedi. Sefaret ise Ayasuluğ ve Musul havalisinde kazı yapılmasına verilen müsaadeyi emsal göstererek temsilcilerinin Kıbrıs'ta kazı yapmasına bir müddet daha müsaade edilmesini talep etti. Lakin Cesnola, devlete vermesi lazım gelenleri vermediği gibi devletin bu hususa dair kurallarına da muhalifti. Amerika siyasi temsilcisinin ısrarları ve emsal göstermeleri karşısında kazıların mahalli hükümet memurlarının nezareti altında yapılması, usulsüzlük yapılmayacağına dair sefaretleri tarafından senet verilmesi, usulsüzlük zuhurunda çalışmanın derhal durdurulacağına dair teminat alınca süre uzatılmasına karar verildi⁵. Bu önlemlere ve yazışmalara rağmen Cesnola bildiğinden geri durmadı ve Kıbrıs'ın tarihi zenginliğini yağmalamaya ve bunları kaçırmaya devam etti (Özkul, 2013, s. 271).

³ *Tuzla'da (şimdiki Gazi Magosa) mukîm Amerika konsolosu yedinde bulunub cezireden harice naklolunmak istenilen asar-ı atıkanın mumaileyh tarafından sanduklar derununa vaz' ile temhir edilmiş ve muayenesine dahi rıza gösterilmemiş olduğu cihetlerle bunların cinsi ve mikdarına dair bir güna ma' lûmat olunamadığı* ifadesi belki de bu hususa verilecek pek çok örnekten yalnızca biridir (BOA. HR. MKT 854/41).

⁴ 1879'da Edirne Valisi olan Rauf Paşa, burada bulunan eski saraydan söktürdüğü toplam 27 sandık değerli parçaları ve çinileri sefirler ve İngiltere Kraliçesi Victoria'ya hediye etmiştir (Muşmal, 2009, s. 66).

⁵ Belirlenen bu şartlar yaklaşık 5 ay sonra yani Nisan 1874'te ilan edilecek olan yeni Asar-ı Atika Nizamnamesinde yer alacaktır. Mevcut 1869 nizamnamesi sadece yedi maddeden müteşekkildi ve çok yetersizdi. Amerika Sefareti tarafından da belirtildiği üzere Musul ve Ayasuluğ'da İngilizler usulsüz kazılarına devam ediyorlar ve bulduklarını İngiltere'ye aşırıyorlardı. Bunu bilen Amerikalılar İngilizlere gösterilen iltimasın kendilerine de tanınmasını talep ediyorlardı. (BOA. HR.MKT 829/60); "Müfaddı emrû fermân-ı sâmi-i cânib-i asafaneleri ve mezkûr takriri müeddası rehini ikadı çakeri olduktan sonra meclisi kebirî maarifin daire-i idaresine ledelhavale asarı atika nizamnamesinin ikinci maddesi iktizasınca meskukatdan başka asarı atıkanın memaliki ecnebiyeye nakli memnu olub halbuki konsoloslar ele geçirecekleri asarı kadimeyi bittabi memleketlerine nakl itmek niyetiyle bu babda ruhsat tahsil idegeldikleri ve tahkikata nazaran bunlar her vakit asarı mezkureyi nakl idüb haiz oldukları ruhsatı resmîyeye mebni meni dahi mümkün olamadığı cihetle nizamı mezkur ahkamı muhafaza olunmak üzere..." (İ.HR 247/14672).

Usulsüz kazıların ve yağmanın önüne geçmek isteyen Babıali kendisine verilen fermandaki şartları yerine getirmesi kaydıyla Cesnola'ya bulduklarını harice nakletmesine müsaade etmek zorunda kaldı fakat ... *âsâr-ı merkumeden hükümete bir şey teslim etmeksizin ve konsoloshaneyeye müte'allik eşyadır diyerek sandıkları rüsûmat dairesinde açtırmaksızın mukaddemâ ekserisini* ... aşırıya devam ettiği 18 Haziran 1873'te Kıbrıs Mutasarrıflığından Hariciye Nezareti'ne bildirildi. Hatta bu eserleri nasıl sattığı gazetelerde dahi yer buldu. Bu da Kıbrıs mahalli idarecileri tarafından yakından takip edilip, kendisine müsaade edildiği takdirde Kıbrıs'tan önemli oranda eserin çıkarılacağı için bu sakıncalı durumun göz önünde bulundurulması bildirildi (BOA. HR.MKT 789/75; Myres, 1909, s. XIII). Mutasarrıflığın bu açıklamaları göz önünde bulundurulsa bile konsolosun bu faaliyetlerinin önüne geçmek mümkün olmadı.

Bir taraftan nizamname esaslarına uyacağını taahhüt ederken diğer taraftan bildiğini okumaktan geri durmadı. Kıbrıs Mutasarrıflığından Haziran 1873'te gönderilen yazıda Cesnola'nın eserleri sandıklara yerleştirerek mühürlediği ve bunların değil paylaşılması incelenmesine dahi müsaade etmediği ifade edilmekteydi (BOA, HR.MKT 793/73; Edbury, 1998, s. 15, 20). Bu sayede eserleri paylaşımına tabi tutmadan nakledecekti. Oysa savunmasında nizamname şartlarına riayet ettiğini ve fermanın kendisine tanıdığı haklar çerçevesinde kazı yaptığını ve bulduklarını ihraç ettiğini söylemişti. Diğer taraftan da konsoloshanesindeki çalışanlarına sandıkların açılmasına kesinlikle müsaade etmemeleri, Dersaadet'te bulunan sefirleri tarafından emir gelmedikçe tersi yönde kesinlikle hareket etmemeleri gerektiği talimatını vermişti. Mevcut 1869 Nizamnamesi usulsüz kazıları ve bu kazılar sonucu bulunanların ihracını men edecek maddeleri içermemekteydi. Bu nedenle bu nizamnamenin şartlarına uyması menfaatine idi. Oysa asıl riayet etmesi gereken Babıali'den aldığı berattı. Buna da kesinlikle uymuyordu⁶.

⁶ 1873'te Amerika'dan döndüğümde Türklerin Dr. Schliemann yüzünden bana karşı daha da olumsuz tutumları olduğunu gördüm ve [kazı için] ferman ancak büyük zorluklarla elde edilebildi. Amerikan elçisi Baker ile anlaşarak elimdeki çift eserlerin çok büyük bir kısmını İstanbul müzesine hediye etmeye karar verdim ve bu teklifim kabul edildi. Ne var ki Babıali ihtiyar Dr. Dethier'yi Kıbrıs'a yolladı ve kendisi de bana karşı gayet aptalca hareket etti. Kıbrıs Mutasarrıfına hitaben elinde bulunan yazıda Kıbrıs'a benim eski eserlerimi paylaştırmaya geldiği yazıyordu. Yani benim tarafımdan gönüllü olarak yapılmış olan bir hediye olmaktan çıkmış, Türk hükümetinin eliyle resmi bir hacze dönüşmüştü. Tahmin edeceğinize üzere Dr. Derhier'yi kapı dışarı ettim. Kendisine tek bir eser vermeyeceğimi söyledim. Dethier Kıbrıs'ta hem de Amerika konsolosuna İstanbul'da davrandığı gibi davranamayacağını anlayınca adanın başkentine döndü. Diplomatı oynamak isteyen Dethier aptal, Kıbrıs Mutasarrıfıyla o zaman elimde olan eski eserlerin yarısını gönüllü olarak vermiş olduğumu kabul etmek zorunda kaldı. Kısacası mutasarrıf ile ihtiyar doktor benden en utanç verici şekilde özür dilediler, ben de evimde istediği her şeyi seçmesine izin verdim o da hiç çekinmeden 88 kasa aldı. Fakat Amerikan elçisi Baker, bana reva görülen harekete kudurmuş ve 88 kasayı haczettirmiş. Bana teşekkür edilmesi ve fermanımın yenilenmesi karşılığında müzeye verilmesine karar verilmiş. Teşekkür biraz gecikti, ferman ise hiçbir zaman yenilenmedi... (Eldem, 2013, s. 31). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere konsolos, elçinin direktifleri doğrultusunda hareket etmiş ve Babıali'nin resmi görevlilerine gayet küstahça davranmıştır. Paylaşım esaslarına riayet etmediği yukarıdaki vesikanın muhtevassından da anlaşılacağı üzere antika ihracını kendisine meslek edinen Cesnola'nın nizamnamenin belirlediği esasları göz ardı edip paylaşımına yanaşmadığı gibi vermek zorunda olduklarını bağış olarak göstermek gayretindeydi. Ayrıca Amerikan elçisinin araya girmesiyle fermanının yenilenmesi yönünde teminat verildiğini lakin bunun asla gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Lakin fermanının yenilendiği ve bu fermanla kazılara devam ettiği arşiv vesikalarında ve sonradan kaleme aldığı eserinde sabittir. Nitekim 31 Ağustos 1874 tarihli vesikada ... *Tuzla iskelesinde mukim Amerika konsolosu Mösyö Cesnola'nın harice nakl itmek istediği asarı atika hakkında Kıbrıs cezaresi Mutasarrıflığının tevarihî muhtelifle ile Şurayı devlete havale buyurulub Dahiliye dairesinde kiraet olunan iki kîta tahrirat ile bir kîta telgrafnamesi meallerinde canibi sefaretten sureti gayri resmiyede olarak vuku bulan iltimas üzerine mukaddema her nasılsa konsolosu mumaillehin yedinde bulunan asarı atikanın bila muayene imrarına fi 24 Cemaziyelahir 90 tarihinde ba emirname-i sami ruhsat virilmiş olduğu halde konsolosu*

Pulhan, *Dünyanın her yerinde arkeolojik yerleşmelere en çok zarar veren eylemin, eski eser piyasasına mal sağlamak amacıyla yapılan kaçak kazılar ve tahribatlar olduğu ...* yorumunda bulunur (Pulhan, 2008, s. 80). Cesnola'nın yaptığı da aynen bu tanıma uymaktadır. Çünkü Cesnola Kıbrıs'tan kaçak ya da temin ettiği izinler doğrultusunda yaptığı kazılar sonucu elde ettiği eserleri Avrupa, Amerika hatta Avustralya'ya gönderdi. Cesnola yeri geldiğinde talebe göre arz meydana getiriyordu.

Yine Pulhan, talepte bulunan antikacı, müzeler ya da herhangi birilerinin ... *insanlığın ortak mirasını korudukları gibi iyi niyetle yaratılmış ifadelerin arkasına sığınarak arkeolojik varlıkların buldukları topraklara değil, dünyadaki herkese ait olduğu fikriyle arkeolojik eser ticaretini savunmanın bu tahribatin verdiği zararları hafifletmeyeceğini ve ahlaki açıdan göz yumulur bir hale getirmeyeceğini...* ifade eder (Pulhan, 2008, s. 80). Lakin tüm bu gerçekliğe rağmen bu işten menfaat temin eden şahıs ya da devletler siyasi, askeri ve iktisadi güçlerini kullanarak kaçakçılığın devamını hatta sıradan bir trafik haline gelmesini sağladılar.

Bu anlayışın izlerini günümüzde de görmek mümkündür. 2006'da organize edilen "Geçmiş, Bugün ve Gelecek" başlıklı sempozyumda söz alan Metropolitan Müzesi'nin müdürü Philippe Montebello, 19. yüzyıldaki anlayışın yani kazılarda bulunanların kazı yapanla paylaşılması sistemine dönülmesini (Partager), dahası eserlerin getirildiği Türkiye, Mısır, Yunanistan, Irak, Suriye gibi ülkelerde sergilenmesi halinde bunları pek çok insanın görmekten mahrum kalacağını iddia etmiştir. Kwame Appiah ise yaratıcılığın uluslara değil şahıslara bağlı olduğunu, bu kişilerin ya da ulusların günümüzdeki milletlerle bir alakalarının olmadığını savunmaktadır (Pulhan, 2008, s. 89). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere tarihi eser kaçakçılığını organize ve finanse edenler bu usulsüzlüklerine geçmişte olduğu gibi günümüzde de kılıf uydurmakta güçlük yaşamamaktadırlar.

Avrupa'da arkeolojiye olan ilginin artması, sanatın kalıcı, yaşamın geçici olduğu anlayışının arkeolojiye ilgisi olanlar arasında şiar haline gelmesi sonucu kültürel eserleri ait oldukları yerlerden kopardılar (Kutlu-Dilbaz, 2018, s. 30). Bu yağmaya maruz kalan yerlerden birisi de Anadolu'ydu. Burada kurulan medeniyetler arkalarında çok zengin bir tarihi miras bıraktılar. Bu kültürel zenginlik beraberinde arkeolojik yağmayı getirirse de arkeoloji ilminin gelişmesine oldukça önemli katkılarda bulundu (Mumcu, 1969, s. 45).

Koleksiyonerlerin başlattıkları bu hareket daha geniş çaplı bir hal alarak zaman zaman

mumaileyh asarı mezkureden bazılarını nakl ve ihraç itmeyüb bir tarafdan teksir iderek muahharen neşr ve ilan olunan asarı atika nizamnamesi emirname-i mezkurun hükmünü fesh idemeyeceğinden bahisle bunları şimdi imrar itmek talebinde bulunduğu ve bu suretin ademi imkanı canibi hükümetden kendisine tebliğ kılınması üzerine konsolosu mumaileyhin nezdinde bulunan asarı atika altmış iki sandık ve kırk sekiz sepet ve otuz dört adet açık taşdan ibaret olarak kabul olunur ise bunların nisfini devleti aliye müzesine terk ideceğine dair cevaben gelen mektubunun sureti gönderildiği beyanıyla icabı maslahat istihsar kılınmış ve zikr olunan emirname-i sami ol vakit mumaileyhin yedinde olan asarın imrarına mahsus olduğu sureti mütalaasından anlaşıldı ise de şimdi bunların tefrik ve tayini ve binaenaleyh nizamname-i mezbur ahkâmının işbu asar hakkında icrası müşkil olub mahaza asarı merkumedden nisfinin ahzıyla tesviye yoluna gidilmesi halinde hukuku devleti muhafaza edilmiş olacağından bu vecihle lazım gelen muamelenin ifası ve alınacak asarın değersiz şeyler olmaması için mahalline antikaya aşına bir memur izam edilerek anın marifetiyle tefriki bittasavvur ol babda vaki olan istihsar üzerine Maarif nezareti celilesinden alınan cevabda mütalaayı müdevverenin tasvibiyle beraber konsolosu mumaileyh asarı atika bey ve furuhtunu kendisine ticaret idinmiş ve bu yolda haylice akçe kar itmiş idüğinden bundan böyle dahi bir takım vesail ile asarı atika taharri ideceği melhuz olması ve ba husus gerek devleti aliyye ve gerek düveli ecnebiye memurlarının memur buldukları mahallerde icrayı hafriyat ve taharriyat idememeleri asarı atika nizamnamesinin cümle-i ahkâmından bulunması cihetle badema mumaileyhin aleni ve hafiyi icrayı taharriyat ve hafriyat idememesine begayet itina ve dikkat olunması hususunun mezkur mutasarrıflığa... (BOA, ŞD. 2379/65).

doğrudan devletlerin desteklediği arkeolojik yağmaya dönüştü ve dünyanın pek çok yerinde kurulan müzelerde bu tarihi ve kültürel eserler yerlerini aldılar (Kutlu-Dilbaz, 2018, 45).

Maarif Nezareti'nin Cesnola hakkında Şûrâ-yı Devlete 5 Ağustos 1874 tarihli yazısında:

Âsâr-ı atıka taharriyle bey' ve fûruhtunu adeta kendisine bir ticaret edinmiş ve bu bâbda haylice akça kazanmış idüğinden bundan böyle dahi yine bir takım vesâil ile âsâr-ı atıka taharri ideceği melhuz olması ve bâ husus gerek Devlet-i 'Aliyye ve gerek düvel-i ecnebiye memurlarının memur buldukları mevâki ve mahalde icra-yı hafriyat ve taharriyat edememeleri bu kere neşr ve i'lân olunan âsâr-ı atıka nizamnamesi cümle-i ahkâmından bulunduğu ifade ediliyordu (BOA, MF.MKT 18/154).

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Maarif Nezareti Osmanlı Devleti'nin pek çok coğrafyasında olduğu gibi Kıbrıs'ta da yabancı devletlerin gayri kanuni kazı yapmalarına ve bu kazılar sonunda bulunanların ticarete konu olmalarına mani olunması gerektiğinin farkındaydı.

Cesnola, İtalyanların, Fransızların, İngilizlerin ve sair konsolosların da hiçbir bedel ödmeden kazılar yapıp, bulduklarını aşırıklarını devletin de buna müsaade ettiğini öne sürüyor ve usulsüzlüklerine dayanak bulmaya çalışıyordu. Hariciye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan belgenin mefhumundan da anlaşılacağı üzere Cesnola'nın iddia ettiği bu usulsüzlüklere devletin rızası yoktu⁷. Usulsüz kazıların ve bu kazılar sonunda ele geçen eserlerin nakillerinin önüne geçilmeye çalışılsa da mani olunamıyordu. Buna ilave olarak 22 Ağustos 1875 tarihinde konsolosluğunu yürüttüğü Amerika Birleşik Devletleri umum için geçerli olan nizamnamenin hilafına olarak kendi konsoloslarının bundan müstesna tutulmasını talep etti (Nisan 1874 tarihli Asar-ı Atıka Nizamnamesi. Nizamnamenin tamamı için bkz; BOA. A.DVN.MKL 12/5). Babialı bu teklifi 22 Ağustos 1875 tarihinde reddetti (BOA. HR.MKT 888/51). Ayrıca gün yüzüne çıkarılan eserlerin harice çıkarılmalarının yasaklanması, çalışma ruhsatlarının uzatılmaması, çıkarılacak eserlerin sadece resimlerinin alınarak asıllarının bırakılması, nezaret edecek memurun maaşının ve masraflarının hafriyatı yapan tarafından karşılanmasını şart koştu. Bu tedbir de Cesnola'nın çalışmalarını engellemek için yeterli olmadı (BOA. HR.MKT 888/51; MF.MKT 32/162). 1874 Nizamnamesinin 25. maddesine göre eser ya da eserler kazılar sonucunda veyahut tesadüfen ele geçerse bunların belirlenen miktarının devlet müzesine ulaştırılmak üzere görevli memura teslim edilmesini, eğer yanlarında memur yok ise on gün zarfında mahalli hükümete haber verilmesini zorunlu kıldı (Muşmal, 2009, s. 58-58). Fakat bu maddenin işletilebilmesi belki İstanbul ve çevresi için kısmen mümkün olmakla birlikte Kıbrıs ve merkezden uzak yerlerde bir hayli zordu. Bunu kendisi için avantaja çevirmeyi bilen Cesnola, pek çok eseri paylaşımına tabi tutmadan harice çıkarmayı başardı.

1874'te eserleri Amerika'ya göndermek için deniz kuvvetlerinin de kapısını çaldı. Deniz kuvvetlerinin sekreteri ise kendisine olumlu cevap verdi ama nakliye başlanması biraz zaman alacaktı. Koleksiyonunu taşımaya müsaade etmesi için İstanbul'a başvurdu, ret cevabı aldı. Bulduklarını kaçıracağından şüphelenilmiş olacak ki birkaç gün sonra Larnaka'daki Amerikan Konsolosluğu'nun önüne mürettebatıyla bir Türk korveti demirledi. Buna rağmen gerekli izinleri alması için dragomanı Bes Bes'i gümrük idaresine gönderdi. Dragomana burada

⁷ *Maarif Nezaretine Tezkere-yi Sâmîye*

Kıbrıs cezaresinde bazı kesan ve hususuyla Amerika konsolosu taharri ve ihraç eylediği kıymetdar bir takım âsâr-ı atıkayı öteye beriye göndermekde ve bu hal Şam ve Beyrut'ça dahi bilinmekde idüğinden ve konsolos-u mûmâileyh mukaddema dahi bulduğu bir çok âsârı Amerika'ya irsal ile mebâliği vefire mukâbilinde fûruht eylemiş olduğu gibi geçende dahi bir çok âsâr derdest kılındığından ve ifâdât-ı saireden bahisle icra-yı i'câbını havi Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığından mevrud tahriratın sureti leffen tesyiri mucibi samileri kılınmış olmağla usûl ve nizamına nazaran bu bâbda vâki' olacak mütala'-yı devletlerinin mahalline bildirilmek üzere serian işâri hususuna himmet buyurulması siyâkında 3 Temmuz (12)90 (BOA. HR.MKT 840/75).

konsolosun eski eserleri harice çıkarmasını men eden telgraf gösterildi (Cesnola, 1877, s. 173). Dragoman konsolosluğa döner dönmez bu yasağın Amerika Konsolosunu bağladığını fakat Rus Konsolosu için geçerli olamayacağını söyledi. Cesnola, 1874-75 yıllarında Rusya'nın da konsolosluk görevini yürütüyordu. Derhal liman amirine gittiler ve Rus konsolosu olarak ihracat için izin talep ettiler. Liman amiri izin vermek zorunda kaldı. Aynı gün Larnaka'daki bütün hamallar koleksiyonu mavnalara yüklemeye başladılar. Beş saatlik bir çalışmanın ardından eserlerin yükleme işi tamamlandı ve mavnalar yola çıktı. Dragomanının entrikaları ve çekilen Yunan bayrağı ile gemiler kontrol edilmeksizin Türk karasularından uzaklaştılar ve Londra'ya ulaştılar (Cesnola, 1877, s. 175; Eldem, 2013, s. 30).

Eylül 1874 tarihli vesikada Amerika konsolosunun usulsüz olarak Kıbrıs'ta eski eser çıkardığı ve ihraç ettiği, elinde 62 sandık, 48 sepet ve 34 adet taş bulunduğu, bunların yarısının Müze-i Hümayun'a verilmesi gerektiği, alınacak payın değersiz şeyler olmaması için müze müdürü Dethier'nin memur olarak görevlendirildiği, kazıların ve paylaşımın not edilmesi için iki adet defter tutulması 28 Nisan 1874 tarihli fermanın gereklerine uygun olarak beş aydan beri adanın dört bir tarafında birkaç yüz amele ile kazı yaptığı, kazıya başlaması ve kazılarla ilgili olarak mahalli memurları bilgilendirmediği için bazı müşkilatın ortaya çıktığı, bu nedenle ruhsatının geçerli olup olmayacağı, geçerli olacaksa yeni nizamnameye uygun hareket etmesi hususuna riayet etmesi talep ediliyordu. Bu talebe karşılık olarak ise Babıali; arazi eğer şahsa ait ise sahibine, devlet arazisi ise devlete gerekli payın verilmesi, her ne bulunur ise üç gün içinde devlete bildirilmesi, belirtilen hususların hilafına fiiliyatta bulunulması halinde hafriyatın derhal durdurulması şartıyla izin ruhsatının bir yıl uzatılması, sürenin nihayete ermesinden sonra ise açıktan ya da gizli kazı yapmasına, bulduklarını ihraç etmesine mani olunması bildirilmişti (BOA, ŞD 2379/73; MF. MKT, 19/81; MF, MKT 20/174; Ayrıca bk. Koşay vd, 2013, s. 46 (bu çalışmada Cesnola, "Husiul" olarak okunmuştur lakin 1874'te Amerika'nın Kıbrıs konsolosu Cesnola olduğu ve verdiği bilgiler istifade edilen arşiv vesikası ile örtüştüğünden bahsi geçen konsolos Cesnola'dır). Bu ferman aslında Nisan 1874 tarihli asar-ı Atika Nizamnamesinin ilgili maddelerine uygun olarak hazırlanmıştı. Yabancı devletlerin usulsüz araştırmalar yapmalarını ve ihracatlarını engellemeye yönelik maddeler içeren nizamname yedi maddeden oluşan ve oldukça yetersiz olan 1869 Nizamnamesinden daha kapsamlı ve koruyucuydu.

Eski eserler hakkında oldukça tecrübeli olan Dethier, Cesnola'nın çalışmalarına yerinde nezaret etmek ve rapor tutmak üzere Kıbrıs'a gönderildi (BOA, MF.MKT 20/25). Cesnola'nın bundan önce defaatle yaptığı gibi yine Müze-i Osmanî için değersiz parçaları ayırmayacağını hatta bu kadar külliyetli miktardaki buluntunun yarısını ortadan kaybetmeyeceğini kimse garanti edemezdi. Nitekim öyle de oldu ve belgede bahsedilen eserleri gemilere yükleyerek harice çıkarmayı başardı. Dethier, Cesnola'nın koleksiyonundan sadece 88 parça eseri İstanbul'a getirtti (Şahin, 2007, s. 115). Oysa harice çıkarılanların İstanbul'a gönderdiklerinden kaç kat fazla olduğu yıllar sonra sergilendikleri müzelerde ortaya çıktı. Gerçi Cesnola bunları bağış olarak verdiğini, ihtiyar, bunak ve aptal olarak nitelediği Dethier'nin haczetmediğini ya da elinden zor kullanarak almadığını hatta Dethier'yi kapı dışarı ettikten sonra Dethier'nin kendisinden özür dilemek zorunda kaldığını ifade etse de gönül rızasıyla da vermemişti. Hatta, bu durumu İstanbul'daki Amerika sefirine aktarınca sefirin de Kıbrıs'tan gelen eserleri haczettğini ve kendisinin kazı ruhsatının yenilenmesine karşılık eserlerin müze-i hümayuna teslimine müsaade ettiğini yazıyordu (Eldem, 2013, s. 31).

Gelişmenin tarihi oldukça kritiktir. Çünkü İstanbul, Avrupa'da meydana gelen siyasi askeri gelişmelerden etkilendiği gibi Rusya ile münasebetleri de bir süredir gergindi. Bu gerginlik kısa süre sonra zaten savaşa dönüştü ve akabinde İngilizler adaya asker çıkardılar (1878).

Bundan başka içeride de Sultan Abdülaziz'i devirmeye çalışan ve Genç Türkler denilen grup İstanbul'da oldukça etkiliydi. Bunlar da kısa süre sonra Meşrutiyetin ilanını sağladılar (1878). Konsolos, bu atmosferden istifade ile ruhsatının süresi dolmasına rağmen kazılara ve ihracata devam etti. Londra'ya sattığı eserlere 12.000 Lira kıymet biçildiği gazetelerde yer buluyordu (BOA, MF.MKT 45/46; MF.MKT 45/91; HR.İD.. 1444/33). Eserlerini Londra'ya satmasında Cesnola'ya yardımlarını esirgemeyen Schliemann vardı. Schliemann'ın başta Gladstone olmak üzere İngiltere'nin siyaset ve bilim çevreleriyle yakın ilişkileri ve dostlukları vardı. Bu münasebetlerden Cesnola da faydalandı (Marangou, 2000, s. 63).

Diğer taraftan konsolos, arama ruhsatını bedel ödemeksizin alıyordu. Kendisine verilen fermana ve nizamnamede açıkça belirtildiği gibi bulduklarının bir kısmını devlet müzesine ve eğer arazi özel mülk ise sahibine vermesi gerekiyordu⁸ ama hakikatte bu paylaşım çoğu zaman olmuyordu. Eserler Avrupa'nın ve Amerika'nın önde gelen müzelerine satılıyordu (Myres, 1909, s. XIII). Eserlerin nakledildiği gemilerin görevliler tarafından aranmasına mani olan Cesnola,⁹ arkasına aldığı Amerika'nın desteğini de ziyadesiyle kullanmasını gayet iyi biliyordu (Saatçi-Ata, 2021, s. 470).

Cesnola 22 Mayıs 1877 tarihinde Amerikan Hariciyesine gönderdiği raporunda fermanı olduğu halde kazılara devam edemediğini ifade ediyordu. Fakat bu doğru değildi çünkü Nizamnamenin yirminci maddesinde belirtilen *Ruhsatnâme tarihinden itibaren üç ay zarfında hafriyata mübâşeret idilmez veyahud mübâşeret idilip de bilâ gadr iki ay terk idilir ise ruhsatnâmenin hükmü münfesihtir olur* (BOA, A.DVN.MKL 12/5; MF.MKT 38/28) hükmü gereği kazı izni iptal edilmişti. Yani gayri kanuni olarak kazılara devam ediyordu. Amerikan hariciyesine yanlış bilgi vermesinin gerekçesi ise adada keşfettiklerini Amerika'daki ya da Avrupa'daki antika tacirlerine satmaktı. Raporundaki bir başka yanıltıcı ifade ise eserlerin paylaşımı ile ilgiliydi. Burada Müze-i Hümayun'a keşiflerinin bir kısmını verdiğini hatta müze müdüründen teşekkür mektubu dahi aldığını belirtmiş lakin miktarı vermemişti. Konsolos adada yaptığı yağma ile ilgili kendi bakanlığına tam bilgi vermemiş oysa kaleme aldığı eserinde Larnaka'daki konutunun ve yanındaki depoların tarihi eserlerle dolu olduğunu ifade etmekten çekinmemişti. Raporunun sonuç kısmında ise Amerika'nın Babıali'deki eski siyasi temsilcisi Baker'dan detaylı bilgi alınabileceğini belirtmişti (BOA, HR.İD.. 1444/34). Oysa yukarıda da ifade edildiği üzere Baker kendisinin yakın dostu ve sürekli destekçisiydi. Konsolosluk görevi süresince Cesnola'ya Kıbrıs'taki çalışmalarında yardımlarını esirgememişti. Buradan hareketle Baker'ın Cesnola aleyhine olan ithamları kabul etmesi pek de imkan dahilinde görünmemektedir (Cesnola, 1877, s. 65).

⁸ Üçüncü Madde: *Gayri meşruf olan âsâr-ı atika her nerde bulunursa bulunsun devlete aittir. Fakat mezunen icrayı taharriyat edenlerin bulacakları âsâr-ı atikanın sülüsü canibi miriye ve sülüsü dahi bulana ve diğer sülüsü âsâr-ı atikanın zuhur ettiği arazinin sahibine ve âsâr-ı atikayı bulan âdem kendi arazisinde bulmuş ise sülüsünü kendisine ve sülüsü miriye aid olacaktır.* Nisan 1874 tarihli âsâr-ı atika Nizamnamesi (BOA, A.DVN.MKL 12/5; HR.TO., 147/111).

⁹ Otuz İkinci Madde: *Memâlik-i Şahanenin herhangi tarafından olursa olsun memâlik-i ecnebiyeye çıkarılacak gerek meskûkat ve gerek sair nev' âsâr-ı atikanın bir kut'a defteri Maarif Nezareti'ne irsâl ve i'sal olunup me'zuniyet-i resmiye alınmadıkça çıkarılamayacaktır. Âsâr-ı mezkûreden müzeyye lüzumlu olanların iştirasına râğbet olunur ise değer ve kıymetinin tediyesiyle sahibi ırza olunarak diğerlerine ruhsat verilecektir.* Otuz Üçüncü Madde: *Memâlik-i şahaneden bilâd-ı ecnebiyeye çıkarılacak âsâr-ı atika otuz ikinci maddede muharrer mu'amelenin icrasından ...(?) gümrüğü alınarak ruhsat verilecek ve bilad-ı ecnebiyeden getirilen âsâr-ı atika yegan yegan gümrükte itihaz edilecek defter-i mahsusa kayd olunarak tekrar ihracında kaydıyla bi't-tatbîk bir güne resm alınmaksızın ruhsat tezkeresi verilecektir.* Otuz Dördüncü Madde: *Âsâr-ı atika gümrükden kaçırılır iken tutulursa kâmilen müsâdere olunur.* Aynı nizamname (BOA, A.DVN.MKL 12/5).

Cesnola'nın Kıbrıs'tan Ayrılması

1865'te başladığı Amerika Birleşik Devletleri Kıbrıs konsolosluğu görevini-her ne kadar konsolosluktan ziyade tarihi eser kaçakçısı olarak çok daha aktif çalışsa da-1876'da Amerika Konsolosluğunun lağv olmasıyla bırakmak zorunda kaldı (BOA, HR.TO., 147/111). Marangou konsolosluğun kapanmasında Cesnola'nın konsolosluk görevini yerine getirmemesini Kıbrıs'a gelen Amerikalı seyyahların Washington'a sundukları raporda belirtmeleri nedeniyle gerçekleştiğini ifade eder (Marangou, 1877, s. 76). 11 yılı aşkın bu görevi süresince arkeoloji adına oldukça büyük işler yaptı. Kısa sürede pek çok eseri yurt dışına kaçırdığı gibi kişisel servet biriktirmeyi başardı. Fakat Kıbrıs'taki misyonunun artık sona erdiğini yakın çevresindekilere ifade ediyordu. Tabii bunda müzenin kendisine ayırdığı tahsisatı kısması, düzensiz ya da geç göndermesi, eşinin sağlığının bozulması, İstanbul'un kendisini, kazı alanlarını yakın takibe alarak eserleri harice çıkarmasına engeller çıkarması da etkili oldu. Zira kaleme aldığı eserinde bu ve buna benzer hususları ele almış, duyduğu derin rahatsızlığı belirtmiştir (Cesnola, 1877, 348).

En son çıkardıklarını Kıbrıs'ta bırakmaya niyeti olmadığı için bunları New York'a ulaştırılmak üzere gemiye yükletti. Antik Curium şehrinden çıkardığı ve riske atılmayacak, özel ihtimam gösterilmesi gereken bazı altın objeleri 1877'de Kıbrıs'tan ayrılırken yanında götürdü (Cesnola, 1877., 349; Edbury, 1998, s. 15).

Cesnola'nın Kıbrıs'tan aşırıldığı ve asgari hasarla Metropolitan Müzesine ulaştırdığı eserler günümüzde de Cesnola Koleksiyonunun en önemli parçalarını oluştururlar. Cesnola'ya ileride bu müzenin müdürlüğünü getirecek olan bu eserler antik dönem Kıbrıs medeniyetinin anlaşılması için oldukça mühim kaynaklar hükmündedirler (Myres, 1909, s. 95; Lightfoot, s. 18; Eldem, 2013, s. 3; Hermary vd, 2017, s. 242).

Chris Lightfoot, *...Metropolitan Müzesi'nde Cesnola Koleksiyonunun açılışında Cesnola'nın gururla yerini aldığından, bu koleksiyonun zenginliği ve o zamana kadarki en büyük sergi olması sayesinde adı geçen müzenin klasik antik eserlerin deposu şöhretini kazandığından...* bahseder (Lightfoot, s. 18; Hermary vd, 2017, s. 242).

Cesnola'nın bölgeden ayrılmasından sonra ise bu görevi ekibinde yer alan ve arkeoloji alanında kendisinden pek çok şey öğrenen kardeşi Alexander di Cesnola devam ettirdi. Amerika Birleşik Devleti'ne ulaştıktan sonra Metropolitan Müzesinin sekreteri, 1879'da ise birinci yöneticisi pozisyonuyla taltif edildi. Bu görevini 1904'te ölümüne kadar sürdürdü (Eisenberg, 2000, s. 25; Gözübüyük, 1993, s. 8; Barker vd, 2017, s. 51-53; Hermary vd, 2017, s. 242). Baedeker'in Amerika Birleşik Devletleri rehberi¹⁰ bu müzede bulunan Cesnola Koleksiyonunu Fenike ve arkaik Yunanistan ile ilgili en geniş ve en değerli koleksiyon olarak değerlendirmiştir (Çelik, 2016, s. 99).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin ve Akdeniz'in doğusunun kadim ve önemli yerleşim yerlerinden olan Kıbrıs pek çok medeniyete ev sahipliği yaptı. Fenikeliler, Romalılar, Yunanlar, Asurlar bunlardan yalnız bir kaçıdır. Bu medeniyetler arkalarında zengin bir tarihi miras bıraktılar. Asırlar boyu Kıbrıs'ta keşfedilmeyi bekleyen bu zengin miras nihayet 19. yüzyılda İngiltere, Almanya, Fransa, Amerika gibi emperyal devletlerin temsilcilerinin dikkatinden kaçmadı. Adı

¹⁰ 19. Yüzyılda Avrupa'da rehber kitapları çıkaran üç temel yayınevinden birisi olan Bedeker'in Almanya'da yayınlamış olduğu temel rehber kitaplarından biridir.

geçen devletlerin temsilcilerinin önemli görevlerinden birisi de buldukları coğrafyaların zenginliklerini tespit ve rapor etmekte.

Bu devletler Ortadoğu coğrafyasına ekseriyetle tecrübeli, başarılı, azimli, bölgenin dilini ve kültürünü, sosyal hayatını bilen diplomatlarını gönderdiler. Burası oldukça önemli ve kendileri için asla vazgeçilemeyecek bir coğrafyaydı. Yeni çıkar alanları oluşturmak ya da mevcut nüfuzlarını muhafaza etmek için başvurdukları metotlardan birisi ve belki en önemlisi bu diplomatlarını hedef coğrafyaya göndermek, orada nüfuz ve menfaat alanları oluşturmaktı. Arkeolojik ve bilimsel çalışma adı altında yaptıkları yağma bu politikanın önemli unsurlarındandı. Kıbrıs'tan başka Ninova, Babil harabelerinin bulunduğu Musul ve Bağdat, Tedmür (Palmira), Kudüs, Van, İzmir Aydın, İstanbul gibi kökleri eskilere dayanan şehirler bu yağmadan nasibini alan (!) pek çok misalden yalnızca bir kaçıdır. Fakat bu hususa dair bir hayli kıymetli eser meydana getirilmiş olmakla birlikte bu çalışmaların yeterli seviyede olduğu söylenemez.

Bu nedenle bu mühim vakıanın aydınlatılabilmesi ve daha iyi anlaşılabilmesi için en çok ihtiyaç duyulan arşiv vesikaları da Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde ziyadesiyle mevcuttur. Sadece Tarih alanından değil Uluslararası İlişkiler, Siyasal, Bilgiler, Sanat Tarihi gibi disiplinlerden bilim insanlarının da bu hususa dair pek çok eser meydana getirebilecekleri kanaatindeyiz.

Kaynakça

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVN.MKL 12/5

HH.d. 25145

HR.İD.. 1444/28 - 1444/33 - 1444/34

HR.MKT, 768/72 - 789/75 - 793/73 - 829/60 - 840/75 - 854/41 - 888/51

İ.HR., 238/14160

İ.HR., 247/14672

MF.MKT, 18/154 - 20/25 - 32/162 - 38/28 - 45/46 - 45/91-19/81-20/174-20/21-27/100;

ŞD 2379/65- 2379/73

HR.TO., 147/111

Düstur 1279 (1863), TTK Kütüphanesi, Kayıt No: 1731, Yer No: A 918

Sürelî Yayınlar

Takvim-i Vekayi Gazetesi, 1 Zilkade 1285-1 Şubat 1284 (M. 13.02.1869) tarihli nüshası

Araştırma İnceleme Eserleri

Barker, C., Merrillees, R. S. (2017). Cypriot antiquities from the Cesnola collections in the Nicholson museum at the University Of Sydney”, *Mediterranean Archaeology Australian And New Zeland Journal For The Archaeology Of The Mediterranean World*, Vol. 30, Sydney, Avustralia, pp. 51-71

Brereton, G. (2018). *I am Ashurbanipal, king of the world, king of Assyria*, London, Thames&Hudson Ltd.

(1881). *Cyprus antiquities*, London, Printed and Bound by W. Holmes & Son, 195.

Çelik, C. (2021). “The American consul Cesnola brothers and the fate of antiquities in the Ottoman Cyprus”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22,

- pp.265-293
- Çelik, Z. (2016). *Asar-ı atika Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeoloji siyaseti*, (Çev: Ayşen Gür), İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları: 107.
- Çoruh, H. (2017). *Sultan II. Mahmud döneminde Kıbrıs (1808-1839)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Di Cesnola, L. P. (1877). *Cyprus its ancient cities tombs and temples*, London.
- Di Cesnola, L. P. (ed.) (1882). *Metropolitan museum of art*, New York.
- Di Cesnola, L. P. (1894). *A descriptive atlas of the Cesnola collection of Cypriote antiquities in the metropolitan museum of art*, New York.
- Di Cesnola, A. P. (1884). *Salamina (Cyprus) the history treasures&antiquities of Salamis in the island of Cyprus*, London.
- Kutlu-Dilbaz, B. (2018). *Osmanlı Devleti'nin arkeoloji politikası*", İstanbul, Okur Tarih Yayıncılık.
- Dinç, G. (2019). Başbakanlık Osmanlı arşivinde konsolosluk yazışmalarının tek toplu kataloğu: Kıbrıs mutasarrıflığı konsolosluk yazışmaları (TŞR.KB.KNS), 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi*, Ankara, 2019, 441-453.
- Edbury, P. W. (1998). Cyprus in the 19th century and politics (Ed. Veronica Tatton-Brown), *Cyprus in The 19th Century AD Fact, Fancy And Fiction*, Oxford, Oxbow Books.
- Eisenberg, J. M. (2000). Luigi Cesnola and other 19th century collectors of Cypriot antiquities", *The International Review Of Ancient Art&Archaeology*, Volume 11, Number 3, Great Britain, 24-28.
- Eldem, E. (2013). Philipp Anton Dethier'nin Schliemann ve Cesnola ile mücadelesi (1874), *ST Sanat Tarihi Araştırmaları*, Özel Sayı, Sayı 2, İstanbul, s. 25-39.
- Erdönmez, C. (2011). Tanzimat devrinde İngiltere konsoloslarının Kıbrıs'taki faaliyetleri (1839-1856)", *Bilgi*, S. 58, ss. 91-118.
- Gözübüyük, M. (1993). *İstanbul arkeoloji müzelerinde bulunan Cesnola koleksiyonu bünyesindeki pişmiş toprak eserler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, G. (2007), Avrupalıların Osmanlı ülkesindeki eski eserlerle ilgili izlenimleri ve Osmanlı müzeciliği, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 42, ss. 101-125.
- Hall, I. H. (1874). *The Cypriote inscriptions of the Di Cesnola collection in the metropolitan museum of art*, New York.
- Hermay, A.-Mertens, J. R., (2017). The Cesnola collection of Cypriot art, *Bulletin Of The American Schools Of Oriental Research*, No. 378, pp. 242-244.
- Karaduman, H. (2005). Belgelerle ilk Türk asar-ı atika nizamnamesi", *Belgeler*, XXV/29, ss. 73-92
- Koşay, H., Orgun Z. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti çağlarında Türk kazı tarihi C. I*, 1. Kitap, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Lightfoot, C. (2000). The new Cypriot galleries at the metropolitan museum of art&archaeology", *Minerva*, Volume 11, Number 3, Great Britain, pp. 18-24.
- Marangou, A. G. (2000). *The consul Luigi Palma di Cesnola, 1832-1904: life&deeds*, Nicosia, Cultural Center Of The Popular Bank Group.
- Muşmal, H. (2009). *Osmanlı Devleti'nin eski eser politikası Konya vilayeti örneği (1876-1914)*, Konya, Kömen Yayınları.
- Pillides, D. (2008). Welcome sir, to Cyprus", the local reaction to American archaeological research", *Near Eastern Archaeology*, Vol. 71, No. ½, Ancient Cyprus: American Research, The University Of Chicago Press, pp. 6-15.
- Stanley-Price, N. (2001). The Ottoman law on antiquities (1874) and the founding of the Cyprus museum, Cyprus in the 19th century a.d. fact, fancy and fiction", *Papers Of The 22nd*

- British Museum Classical Colloquium*, Oxbow Books, pp. 267-275.
- Pulhan, G. (2008). Arkeolojik Varlıkların Talanı, *Rezan Has müzesi konferansları II, Arkeoloji merceği altında*, (Editör: Zeynep Çulha), İstanbul, ss. 78-93.
- Reeve, A. (2020). The archaeological activities of the Scott-Stevensons in Cyprus, 1878-1883”, *Bulletin Of The History Of Archaeology*, 30 (1): 7, pp. 1-13.
- Tanyeri-Erdemir, T. (2007). Going native through archeology: the impact of the British explorers and A archaeologists in the Ottoman Empire in the 19th century”, *Isimu 10*, pp. 65-74.
- Gaber, P. (2008). The history of history: excavations at Idalion and the changing history of a city kingdom, *Near Eastern Archaeology*, Vol. 71, No. ½, Ancient Cyprus: American Research, pp. 52-63.
- Myres, J. L. (1909) *The Cesnola collection*, Volume IV, Number 6, New York.
- Myres, J. L. (1914). *Handbook of the Cesnola collection of antiquities from Cyprus*, New York.
- Özkul, A. E. (2013). The consuls and their activities in Cyprus under the Ottoman administration (1571-1878)”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Volume 8/2, Ankara, pp. 239-283.
- Saatçi-Ata, M. B. (2021). Müze-i hümayun müdürü Dr. Philipp Anton Dethier'nin Osmanlı maarif nazırları dönemindeki (1872-1881) faaliyetleri üzerine bir değerlendirme”, *Belgi Dergisi*, S. 21, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, ss. 459-482.
- Ulbrich, A. (2001). *An Archaeology Of Cult? Cypriot Sanctuaries in 19th Century Archaeology, Cyprus in The 19th Century AD Fact, Fancy And Fiction*, (Ed, Veronica Tatton-Brown), Exeter, The Short Run Press.
- Varuy, N. (1988). (Ed.), Kentsel Sitlerin Korunması, *Murat Sarıca armağanı*, İstanbul, Aybay Yayınları.

Web Kaynakları

- <https://www.britishmuseum.org/collection/galleries/ancient-cyprus>, Erişim Tarihi: 15.09.2021
- <http://www.ottomanlands.com/sites/default/files/pdf/Allenessay>, Erişim Tarihi: 10.12.2021